

"М. ГРУШЕВСЬКИЙ І ОПОНЕНТИ – КОНФЛІКТИ ЩОДО ЛНВ У 1908 ТА 1911 рр."

На підставі комплексу джерел – епістолярію, спогадів та преси проаналізовано особливості літературних конфліктів 1908 та 1911 рр. щодо ЛНВ та полеміки його редактора М. Грушевського з опонентами в українській пресі.

On the base of the sources complex – epistles, memoirs and press the particular qualities of literary conflicts around LSH in 1908 and 1911 and the controversy of it's editor M. Grushevskyi with opponents in Ukrainian press were analyzed.

"...Отто-бо й є, що кожний українець – тим або іншим ненормальний. Оця гризня дуже ясно це виявляє. Якби-то "Рада" зуміла стати вище цих дрібних особистих перекорів, "килкнути ключ" землякам, присоромити їх, збити до купи... Трудно на світі..."

Ставши на початку 1907 р. одноосібним редактором "Літературно-Наукового Вістника" (далі – ЛНВ), М. Грушевський відразу опинився під щільним наглядом українського громадянства, кожен представник якого, як виявилось, набагато краще (за давньою українською звичкою) "знав", як керувати літературним органом, а відтак критикував невірну, на його думку, редакційну політику чи то газети, чи то журналу. Крім того, стиль викладу і гостре публіцистичне слово М. Грушевського знаходило відгук не лише у вдячних читачів ЛНВ. А, зважаючи на те, що критику на свою адресу він сприймав як особисту образу і не залишав без відповідної реакції в пресі, на його адресу постійно лунали голоси ображених ним громадських антиподів, які або стояли на відмінних від нього політичних позиціях, або, що найчастіше, елементарно йому заздрили.

Перевівши ЛНВ зі Львова до Києва, М. Грушевський став набагато частіше опинятися в епіцентрі громадських конфліктів, зважаючи на те, що саме він був видавцем журналу і визначав його редакційну політику, що не було чимось невідомим для його "друзів". Його гостре й безапеляційне публіцистичне слово не раз ставало підставою для зведення рахунків ображених ним діячів. У більшості випадків вияснення стосунків відбувалося на сторінках українських друкованих органів, як галицьких, так і наддніпрянських. Так, залюбки місце недругам М. Грушевського надавало львівське "Діло", яке із задоволенням містило критичні випадки проти нього. Як результат цього – "газетні війни" М. Грушевського з опонентами в 1908 та 1911 рр., які можна розглядати в якості однієї з предтеч відомого конфлікту в НТШ у 1913 р. і як свого роду пояснення ненормальності українців, підміченої П. Стебницьким (що винесено в епіграф) у листі до Є. Чикаленка в ході однієї з цих "війн" [13, 254]. Як саме українські громадяни намагалися зводити рахунки з М. Грушевським – цьому питанню і присвячено дане дослідження.

Окремі ситуації та сюжетні лінії конфліктів М. Грушевського з опонентами мають свою, і часом детальну, історіографію. Так, стосункам М. Грушевського та С. Єфремова присвячені зокрема дослідження М. Антоновича [1] та І. Гирича [4], у яких відображено напружені взаємини обох діячів і їх вияв на сторінках української преси. Ряд цікавих зауважень щодо постаті М. Грушевського, його непростого характеру і особистих взаємин з українським громадянством, наддніпрянськими та галицькими діячами присвячені розвідки С. Квіта [15], Я. Грицака [6], ряд інших дослідженнях у галузі грушевськознавства, що так чи інакше торкаються життя і діяльності видатного українця.

У даному випадку основна роль відводиться інформації, наведеній у джерелах особового походження – спогадах безпосередньо причетних осіб, листування між ними, а також публіцистика – статті проти чи на користь політики, проваджуваної М. Грушевським насамперед у ЛНВ. Найбільш інформативними є щоден-

ник М. Грушевського за 1904-1910 рр. [5], щоденник Є. Чикаленка, у якому досить глибоко описані взаємини як з М. Грушевським, так і з його критиками (наприклад, з С. Єфремовим) [31], щоденник М. Шаповала для ілюстрації пояснення критики на адресу М. Грушевського, викликану виключно мотивом особистої образи [28], спогади безпосередніх учасників подій В. Дорошенка [32], Д. Дорошенка [11], О. Лотоцького [20], листування П. Стебницького та Є. Чикаленка, які особливо болісно реагували на непорозуміння між українськими діячами і т.д.

Про те, що вони були дійсно напруженими, такими, що мали виразний особистісний характер і багато в чому будувалися на непорозумінні, заздрості, елементарній неспроможності поставити інтереси громадянства вище власної безпідставної образи – свідчать полемічні статті в українських виданнях, спрямованих на дискредитацію і, відповідно, на захист М. Грушевського. Особливо багато їх було саме у 1908 та 1911 рр., що дало підставу об'єднати їх в одне ціле і представити у даному дослідженні.

Сама причина їх появи досить характерна для українських реалій – як влучно відмітив О. Лотоцький, "хто багато родить, той мимоволі наступає людям на ноги" [20, 153]. У цьому плані М. Грушевський зробив надзвичайно багато – як у Галичині, так і в Києві, куди він так "нахабно", всупереч волі поводирів українського громадянства у Києві, перевів ЛНВ у 1907 р. Щодо першої, пояснення прохолодного, а часто ворожого, ставлення до нього знаходимо у його активній громадській і політичній діяльності – "особливо боровся Грушевський з вузьким галицько-буковинським провінціалізмом, з чорно-жовтим патріотизмом галицько-буковинських політиків, що доходив чаом до сервілізму і в своїм загуменковим політиканстві тратив всеукраїнську перспективу. Намагання Грушевського отверезити галицько-буковинських матадорів, щоб не впрягтися у дишель австро-німецької політики, а оглядатися на загальноукраїнські інтереси й рахуватися зі становищем Наддніпрянщини, прихильно стрінуті опозиційно настроєною частиною галицько-буковинського громадянства, викликали велике обурення офіційних керівників галицько-буковинської політики..." [31, 533-534]. Проявом цієї прихованої боротьби стали критичні статті на адресу ЛНВ та його редакції, опосередковано спрямовані проти М. Грушевського його галицькими політичними антиподами – "Діло", інші галицькі видання із задоволенням містили такі, коли був привод хоч якось дошкулити занадто незалежному професору. У цій незалежності та у високому авторитеті Михайла Сергієвича і треба шукати головну причину того загострення настроїв проти нього з боку його політичних противників, яких було таки чимало у його – не лише в Росії, але і в Галичині [20, 152].

Крім авторитету, у М. Грушевського був досить важкий характер авторитарного складу – це відзначають дослідники і про це пишуть у своїх листах і спогадах ті, з ким йому доводилося працювати – його авторитарну

вдачу відмічали навіть ті, хто, на загал, підтримували з ним теплі і товариські відносини [6, 320], а це В. Дорошенко, О. Маковей, В. Стефаник, В. Гнатюк, О. Лотоцький, Є. Чикаленко та багато ін. Однак, що стосується аспекту академічної та публіцистичної етики, між М. Грушевським та опонентами була велика різниця – Михайло Грушевський свої публіцистичні статті підписував власним іменем і ніс за них повну авторську відповідальність, у той час як опозиція уживала "закаптурених" методів боротьби з Грушевським і воювала зброєю анонімних статей [4, 89]. Або ж використовувала образених "професіоналів" на кшталт С. Єфремова, І. Липи, Г. Хоткевича чи М. Шаповала, руками яких поширювалися чвари та інтриги, спрямовані проти керівника ЛНВ.

Позицію київських "друзів" М. Грушевського і ставлення до нього знаходимо у листуванні Є. Чикаленка та, наприклад, Ф. Матушевського. Перший з них у листі до В. Винниченка писав: "...Взагалі погано. По всі лінії йде війна проти Грушевського. Побачили в йому серйозного конкурента на "булаву". Якось таки паскудна наша національна удача. Природженні анархісти. Поки під гнітом, то живуть і працюють майже одностайно, а тільки полекшає – зараз починається – руїна т. е. анархія... Гріхи тай годі! Я розумію класову боротьбу, але такої гнусної перевертати не можу, вона мені вивертає всю утробу. Сергій (Єфремов – Авт.), хоч і не претендент на перші ролі, але встряв у сю братоубийчу війну, очевидно, штовхнутий "претендентом" (Б. Грінченком – Авт.)... Не так обурює байдужість, несвідомість, як ота глуха опозиція своїх-же тільки через те, що не вони хазяїни, не їх воля і вони готові повалить справу, або хоч з руїн скласти пам'ятник геростратової слави" [29]. Ф. Матушевський, у свою чергу, знайшовши привід для розриву стосунків з М. Грушевським і ЛНВ у 1908 р., писав між іншим про те, що "...З самого початка, як може пригадуєте собі, коли в августі 1906 року Ви, приїхавши до Києва, повели розмову про перенесення "ЛНВ" до Росії, я здається чи не один тільки й висловився за таке перенесення" [30, 65].

І справді, з перенесенням ЛНВ до Києва М. Грушевський опинився у ситуації, коли цим кроком він не догодив ні галичанам, ні київським лідерам українства, які вбачали в його особі авторитетного, а тому небезпечного конкурента їхнім замахам на лідерство. Привидляючись до М. Грушевського і його способу ведення ЛНВ на київському ґрунті у 1907 р., з початком нового, 1908-го року, люб'язні українські "Герострати" розпочали першу кампанію проти редактора і видавця єдиного на той час всеукраїнського журналу.

У 1908 році спостерігаємо різкі негативні зміни у ставленні до ЛНВ і його редактора М. Грушевського. Опонентів вистачало як у Галичині, так і у підросійській Україні. Щодо останніх Д. Дорошенко писав у своїх спогадах, підкреслюючи наявність трьох центрів тяжіння українського громадянства Києва – М. Грушевського, Б. Грінченка та В. Науменка, які "...всі троє були люди сильної, автократичної вдачі, і особисті відносини поміж ними були досить холодні" [11, 96-97]. С. Єфремов, будучи під великим впливом Б. Грінченка, був відповідно негативно налаштований проти М. Грушевського.

Він і почав першу хвилю атак на М. Грушевського і ЛНВ на початку 1908 р., розкритикувавши журнал на сторінках газети "Киевские вести". Як вказав у своєму щоденнику Є. Чикаленко, він не давав С. Єфремову "разделять" ЛНВ і М. Грушевського у "Раді", і той використав для своєї особистісної критики російське видання, розкритикувавши і журнал, і його редактора [31, 18], пишучи зокрема про те, що "...опаснее всего быть может, то наивное и не совсем скромное самодовольство, какое

обнаруживает редакция "Л-н вестника" (см. статью проф. Грушевского "До наших читателей" в XI кн.), так как оно ослабляет надежду на то, что по крайней мере в будущем журнал выравнивается" [12]. Характерно, що у своїй більшості українське громадянство висловило обурення з цього приводу, але не фактом цькування поважного часопису його колишнім співробітником, не відверто особистісною критикою на адресу ЛНВ, а тим, що С. Єфремов використав для цього російськомовне видання. Як відомо зі щоденника М. Грушевського та інших джерел особового походження, виступити проти ЛНВ С. Єфремов збирався ще у середині 1907 р., причому на сторінках цього журналу, однак закладена ним інформаційна бомба вибухнула пізніше, ставши каталізатором наступних подій, у яких переможців не виявлено – коли сторони поливають один одну брудом, чистим не залишається ніхто, а з прибутком звалишається третя сторона. У даному випадку це російські і малоросійські націонал-шовіністи, для яких такі чвари між українцями були справжнім дарунком долі.

"Огляд" С. Єфремова став поживним середовищем для численних нападок на М. Грушевського і критики його громадської і видавничої діяльності. Стурбовані монополюючим становищем ЛНВ, опозиційні кола виплеснули масу критики на М. Грушевського, у якій окремі розумні зауваження губилися за масою дрібних претензій, які виставляли М. Грушевському його опоненти. Сам Михайло Сергійович теж не залишався у боргу і, хоч аж його не вмовляв Є. Чикаленко не друкувати відповідь – "...я довго відмовляв Грушевського, щоб не друкував цієї статті, бо це не відповідь по суті, а виказування мотивів, з яких Єфремов написав гостру критику на "Л.-Н. Вісник", але жінка та брат Грушевського стояли на тому, щоб друкував" [31, 19-20]. Сам образений втаївся до останнього, але все-таки вирішив написати – "...я рішився друкувати – однаково ворожнеча єсть повна" [5, 21].

Його відповідь критикам була дуже емоційною – він згадав і про те, що "...коли, не підозріваючи сих планів, я восени 1905 р. предложив сим кругам проект перенесення до Києва "Літературно-наукового вісника", річ зрозуміла – вийшла мені звідти резолюція – "сидіти і не рипатися" [10, 63], у такий спосіб показавши всю глибину протиріч між ним, галичанином, і підросійськими, київськими поводирями українства. А головне – чого йому не міг пробачити С. Єфремов (і всі "грінченківці") – він показав мотивацію своїх критиків у відверто негативному сенсі, звинувативши їх у тому, що "...цілому українському культурному життю 1907 р. видане при всім чеснім російським народжі свідоцтво убожества, testimonium paupertatis – хіба за ту провину тільки, що се культурне життя в минулім році вийшло з-під проводу київських іванів івановичів" [10, 64].

Про те, що ні С. Єфремов, ні М. Грушевський не були правими в цій ситуації (один почав, інший не зміг промовчати), свідчить реакція П. Стебницького, який писав Є. Чикаленку "...сумні Ваші всі останні звістки про київські настрої, дуже сумні. Нехай уже собі Грінченко, йому й Господь велів знаходити вітиху за власну неталановитість і особливо болючим самолюбстві. Але ж Єфремов? Невже й його вкусила грінченкова бацила? І тепер, мабуть, піде писать губернія! "Киевские Вести" на "Л.-Н.Вісник", а "Вісник" на "Вести"! ...А стаття Грушевського в "Віснику" вже занадто гостра – і без потреби говорить про ті мотиви, для яких, власне, досі не було певного матеріялу в пресі; виходить, він вже сам перший підносить прапор гурткової боротьби..." [13, 74-75]. Добре, що Є. Чикаленко зумів зупинити

наростання конфлікту, не давши С. Єфремову друкувати його "відповіді" у "Раді".

Очевидно, про існування цього листа навіть не здогадувався І. Копач, який, у такому випадку, може посоромився втручати у цю полеміку. Але так не сталося – у № 24 "Діла" за 1908 рік було вміщено його статтю, у якій автор не вихваляв ЛНВ, а критикував за окремі вади: відзначаючи, що журнал у цілому відповідав задекларованій М. Грушевським програмі та схвалюючи політику редакції щодо того, що автори журналу мали друкуватися лише під власним прізвищем, а не псевдонімом, І. Копач писав про те, що у журналі міститься багато речей без жодного розумного змісту, а іноді навіть зі шкідливим змістом. Автор зауважив ЛНВ, що його напрям вирізняється анархічністю, журнал часто публікує твори аморального спрямування; і не може задовольнитися лише претензією на цікавість. І. Копачу прикро було бачити в ЛНВ "речі без усякого розумного змісту, а іноді зі змістом для історично корисного життя народу зовсім шкідливим – Іван Федорченко "Хиба?"; Михайло Жук "Дора..." [16, 2], забуваючи про те, що журнал видавався не тільки для критиків, а для усього українського громадянства і що про смаки, як то кажуть, не сперечаються – що не подобалося Копачу, не обов'язково не подобалося усім іншим читачам.

У № 26 "Діло" надрукувало відповідь на критику І. Копача, яку підписав співробітник ЛНВ М. Лозинський. Він, оголосивши І. Копача моралізатором, писав, що журнал призначено не для дітей, а тому він може друкувати ті твори (В. Винниченка), у яких підіймаються статеві питання. М. Лозинський наголосив на тому, що ЛНВ – безпартійний орган, а тому закид з приводу анархізму недоречний, оскільки журнал його не поширює, а містить [19, 1].

Голоси Копача і йому подібних знавців того, як треба видавати ЛНВ, не були поодинокими. Одночасно М. Грушевського і його журнал критикували у тій чи іншій мірі й інші українські часописи. Досить часто ця критика мала під собою певні підстави, коли критики прагнули не задовольнити власні амбіції, а намагалися показати, а не вигадати хибні журналу. Декілька статей подібного змісту було опубліковано С. Петлюрою на сторінках київського соціал-демократичного тижневика "Слово".

У першій з них автор, даючи характеристику ЛНВ у 1907 році, поставив під сумнів прагнення журналу бути всеукраїнським органом. Таке завдання, на його думку, ЛНВ не зміг виконати, оскільки це неможливо хоча б з ідейного боку – українське громадянство, поділене на різні течії, не могло бути єдиним у тому, щоб підтримувати саме це видання [22, 9].

Наступну звернення С. Петлюри до теми ЛНВ були набагато агресивнішими. Журнальну тему він піднімав опосередковано, через призму ставлення "Ради" до ЛНВ, проти методів якої була спрямована стаття "Критика чи деморалізація" [23]. У ній С. Петлюра писав, що "Рада" є єдиним українським органом, у якому постійно публікуються огляди ЛНВ. Ці огляди, однак, лише зібрання дифірамбів на адресу журналу та його редакції, для якої абсолютно все у "Вістнику" представляє поважний інтерес. Критикуючи "Раду", С. Петлюра опосередковано критикує й ЛНВ. Називаючи відверто підлабузницьку, на його думку, політику "Ради" по відношенню до ЛНВ шкідливою та нікчемною, С. Петлюра звернув увагу на ті аспекти, які привели до появи численних випадків нещадної критики на адресу ЛНВ та М. Грушевського у 1910-1912 рр. – він писав, що на подібному ґрунті в українському громадянстві виростають такі явища, як "преклоненіє" перед авторитетами, захоханість у форму, переоцінка власних сил і т.д. Слова-

ним С. Петлюра не доводив, що ЛНВ не має жодних достоїнств. Навпаки, він застерігав редакцію журналу від того, аби такі "огляди" мали місце, оскільки вони поливають рясним дощем похвали той ґрунт, на якому виростає сліпа самозакоханість [23, 4-5], у якій М. Грушевського згодом не без підстав звинувачували.

Усі ці моменти (яких набагато більше) засвідчують те, що українське громадянство ще не було готовим (і сьогодні, мабуть, теж не готове) для того, аби об'єктивна критика знайшла собі шанувальників. Наведена вище і наступні полеміки дають змогу пересвідчитися, що будь-яка оцінка видавничої діяльності М. Грушевського переходила у площину зведення рахунків, а особливий їх гостроті сприяв і сам М. Грушевський, і співробітники його часописів, вважаючи потрібним на кожен закид давати не менш гостру відповідь – вони разом не тільки захищали М. Грушевського як редактора та видавця ЛНВ, але й виступали адептами унікальності і неповторності всеукраїнської місії цього видання.

Особистісний характер випадів проти ЛНВ і М. Грушевського особливо стає помітний, коли пильніше придивитися до самих критиків – найбільше журнал і редактора критикували ті, хто певний час співробітничали з ними, а потім припиняли цю співпрацю і ставали затятими опонентами і завзятими критиками незалежно від причин розриву стосунків. Найбільш яскраво це підтверджує приклад М. Шаповала – С. Єфремов, Ф. Матушевський, Г. Хоткевич хоча б мали для цього певні ідеологічні, літературні чи концептуальні підстави. Сам же М. Шаповал, один з найбільш плодотворних співробітників ЛНВ і "Села" у 1909-10 рр., після розриву стосунків з М. Грушевським чомусь надзвичайно гостро критикував його на сторінках "Української Хати", редактором якої був з часу її заснування у 1909 році. Причину знаходимо у його щоденнику, де записано "...У ЛНВ друкував два роки статті і рецензії. Восени (мабуть 1910) хотів позичити у Груш. 100 руб. – він відмовив через "брак грошей". Я розірвав стосунки з ЛНВ" [25]. І як після цього сприймати критику М. Шаповала на адресу ЛНВ, "Засіву" та їх редактора і видавця у наступні роки? – Мабуть, відповідь очевидна...

Усі ці дріб'язкові образи і заздрість складали свого роду замкнуте коло, у тенетах якого билися і провадили своє досить непомітне для широких людських мас життя багато українських діячів поч. XX ст., які не мали особливих сподівань на вихід на першорядні ролі. Дрібні образи, примхи ображеного честолюбства, внутрішні ідейні суперечності та постійні чвари – це те, чим було насичене життя тих кількох тисяч українців, які намагалися відстоювати право на існування самих себе в межі двох імперій. Не маючи можливості гучно заявити про себе у загальноімперських масштабах, ображені "патріоти" не втрачали можливості хоч якось дошкулити тим, хто викликали їх неприязнь, на сторінках газет та журналів. Така "критика", звичайно, "...виявляє своє внутрішнє убожество, нездатність до тієї ролі, за яку вона береться: вона не піднімає розвитку громадянства на вищу щабель, а зменшує, знижує його, не привчає критично ставитись до творів літературних..." [23, 5], привчаючи до обмеженості, вузькості поглядів та думок, що так характерно відобразилося у конфлікті 1911 р.

Попри саму непринадність винесених на громадський розсуд чвар, полеміка 1911 р. стала однією з найбільш вагомих причин відходу М. Грушевського від справ у ЛНВ. Влаштована його опонентами на сторінках "Діла" дискусія була підхоплена спростуваннями його прихильників на сторінках газети "Рада". Сам М. Грушевський теж, як і до цього, не змовчав і додав напруги у з'ясування стосунків. Усі конфліктуючі сторо-

ни не вибирали засобів, опускаючись на рівень нещадної особистісної критики.

Старт полеміки започаткувало львівське "Діло", опублікувавши у січні 1911 року статтю Г. Хоткевича "Літературно-Науковий Вістник", у якій дуже різко розкритикувано і журнал, і М. Грушевського, і всіх працівників видання. Автор статті повідомив громадянству сенсаційну новину – про значну деградацію журналу після перенесення до Києва. Про це свідчило, на його погляд, те, що коло співробітників журналу зменшилося, а редакційна думка журналу мов би вмерла, ніби хто редагував журнал між іншою працею і лише для того, щоб втримати журнал у власних руках (явний натяк на М. Грушевського – Авт.) [26, 1]. Головною мішенню М. Грушевського вибрано було навмисно. Г. Хоткевич писав, що раніше ЛНВ був більш різномірним за змістом, а тепер (1911 р.) можна було наперед знати, хто і що в ньому напише. Особливу увагу автор приділив відділу критики, зокрема рецензії на "Історію" М. Аркаса. На думку Хоткевича, Аркас міг би жити довше, але редакція журналу вкоротила йому віку, надрукувавши в ЛНВ рецензію В. Липинського на його працю. Коли простежити за ідеями Г. Хоткевича, стає очевидним, що він не намагався показати вади ведення журналу, а вказував на М. Грушевського як основного винуватця занепаду колись змістовного і цікавого видання. ЛНВ, як він вважав, мав лише недоліки, втратив свій вплив – виною цьому був брак редакційної роботи. Хто був редактором Г. Хоткевич теж начебто не знав – "...хто тепер редагує Вістник – невідомо. Се якесь державна таємниця. Знають люди, що "на редакцію відповідає" раз Фотій Красицький, маляр, раз Сергій Веселовський, – за львівське видання відповідає В. Панейко. Але чи вони являються і фактичними редакторами чи особами для відсиджування еventуальних кар невідомо нікому" [26, 2] – хоча кому як не Хоткевичу було знати, кому він прислав свої праці для вміщення на сторінках журналу!

До його голосу приєднався ще один ображений М. Грушевським "правдоборець" І. Липа, який написав статтю про те, як погано журнал ставиться до своїх співробітників, особливо ж непокоїли автора дивні відносини редакції журналу з письменниками, яких та просто виганяла з ЛНВ. Він і сам став жертвою внутрішньоредакційних інтриг, внаслідок чого змушений був припинити участь у ЛНВ [18, 3]. Таким чином, на погляд Г. Хоткевича та І. Липи, занепад був повний.

Не зважаючи на очевидний особистісний характер критики, замість того, щоб якось припинити цю дивну війну між загалом шанованими українськими діячами, у справу втрутилася редакція "Діла", яка запропонувала своїм читачам вести на тему ЛНВ дискусію. У статті "Журнал і публіка" редакція помістила декілька міркувань з приводу ставлення галицького суспільства до журналу. Домінуючою була думка про те, що пан Хоткевич правий – "всі висказались, що причиною тої неохоти не є п'єси Винниченка, а що інше, головне те, що зазначив п. Хоткевич, що у Вістнику все йде по якомусь сталому шаблону, що він занадто сухий, не різномірний, заокостенілий" [14, 4].

М. Грушевський як редактор ЛНВ не залишив поза своєю увагою спроби опонентів виступити проти нього на сторінках "Діла". Свою реакцію він опублікував у 2 кн. ЛНВ за 1911 рік у черговій статті "На українські теми": "чергову канонаду по нашому журналу і його редакції розпочала галицька фабрика суспільної opinii, поставивши різні обвинувачення, від порнографії до невизначеності редакторів. Кожен з сих привітів зокрема не новий, але вони особливо виразно змалювали обстановку, в якій доводиться сповняти завдання, при-

йняте на себе нашим журналом" [8, 391]. Ініціаторами виступу для нього стали адепти галичанства, а не виконавці їх волі – "Не можу сумніватися в тім, що так довго, поки лінія політики принципіальної і радикальної, котру веде сей журнал, буде стрічатися з крученими ходами нинішньої опортуністичної політики галицьких націоналів, а поклики до ширших горизонтів і глибшого розуміння національних інтересів буде входити в дорogu короткозорому політиканству нинішнього дня, доти в запасі редакції "Діла" все знайдуться невдоволені ЛНВ літерати, яка б не була редакція сього журналу і які б не були прикмети його літературного чи белетристичного матеріалу. ...грання на міщанських і реакційних інстинктах суспільності і специфічний тон, прийнятий в сій останній кампанії против ЛНВ, характеризують тільки сучасний курс галицького життя, котрий надають йому теперішні провідники галицької політики" [10, 306-307].

Виразник "волі галицьких націоналів" Г. Хоткевич продовжив обмін люб'язностями, відписавши декілька реплік у № 63 "Діла" за 1911 рік. Цього разу критик іронічно зауважив, що "...ЛНВ стоїть вище всякої критики і кожне критичне слово, яке б воно не було, буде продиктоване не інакше як злобою, заздрістю, міщанством і т.д. І не раз уже ЛНВ замість поважної відповіді розсилався цілим потоком більш-менш відвертої лайки на адресу опонентів. Сю почесну місію брав на себе часто густо публіцист М. Грушевський. Є, мовляв – журнал, який "сповняє своє завдання", і є люди, що в змові з реакційними властями думають лише про те, як пошкодити "поступовому" часопису. По одній стороні принципи і благородство, а по другій – низькі реакційні інстинкти і злоба. Весь світ наповнений ворогами редакції ЛНВ і так не рік, і не два, а ряд років консеквентно проводить той сам автор всюди одну й ту саму думку: по наших боці робота і культура, все, що роблять інші – міщанство, дрібна заздрість і безпринципність" [25, 3].

Як характерне між іншим відзначалося і те, що коли хтось насмілюється слово сказати проти ЛНВ – то одразу всі "опозиційні елементи тратять і барву, і індивідуальність і нараз зливаються в одну сіру брудну масу" – "Знов з розмаху попадаємо на той же одвічний "принциповий ґрунт", так наче би все, всі події і індивідуальні проявлення гинули в однім великим таємнім поході проти "редакції" ЛНВ. Чисто фантастична забава!". Справді фантастична – обидві сторони конфлікту, прагнучи на словах до єднання, сіяли ворожнечу і розбрат, кожен прагнув залишити останнє слово за собою...

Такі закиди, незалежно від ступеня їх об'єктивності, викликали зворотну реакцію не тільки в М. Грушевського, але і у інших представників українського громадянства, які були обурені таким відвертим цькуванням у "Ділі" шановного діяча. Це Є. Чикаленко, П. Стебницький, О. Лотоцький та ін., які намагалися об'єктивно підходити до в'яснення істини в суперечці. Є. Чикаленко, зокрема, надав місце захисникам М. Грушевського на сторінках "Ради". Будучи людиною розважливою, він відмовився підписати пропонований Ю. Тищенком (Сірим) протест проти статті Г. Хоткевича – "...я відповідаю, що на критику треба одповідать критикою, а не голословним протестом і не схотів підписати того протесту" [13, 253]. Ця ж інформація є і в його щоденнику, де він занотував, що "...Хоткевич матиме право сказати, що ми не виступаємо з критикою на його критику, а голослівно ганьбимо його (Хоткевича)" [31, 139]. Як результат, він дав місце для публікації спростувань Хоткевича спочатку О. Лотоцькому, а згодом В. Леонтовичу та Л. Старицькій-Черняхівській.

О. Лотоцький у своїх спогадах так писав про атмосферу конфлікту і участь у ньому: "...Михайла Сергієви-

ча всі ті напади дуже хвилювали, він загрожував зрезігнувати з своєї літературно-публіцистичної праці, і київські земляки були тим дуже занепокоєні. А як у Києві, де частіше перебував він, атмосфера теж досить була насичена неприхильними до його настроями, то х Києва звернулися (здається, через Є.Х.Чикаленка) до мене, щоб взяв я безпосередню участь в санації тої таки досить заневищеної атмосфери – способом літературним. Тоді я написав до "Ради" статтю... Розуміється, не догодив сим покривдженному, який після того певний час дувся на мене" [20, 153-154]. Така стаття була опублікована в № 50 за 1911 р., де в різкій формі стверджувалося, що критика ЛНВ має характер особистого випадку [2].

Через два місяці (в кінці квітня) в №№ 95-96 "Ради" було надруковано ще дві статті полемічного характеру. Перша з них, авторства В. Леонтовича, намагалася спростувати звинувачення Г. Хоткевича, І. Липи та С. Павленка (С. Шелухіна), які прагнули довести занепад ЛНВ після перенесення його до Києва, зазначаючи, що опоненти не вибирали виразів у своїх працях: "...Не можучи докорити "Вістнику" за його напрямом, згадані критики тим завзятіше зняли галас про якийсь ніби занепад "Вістника", обвинувачуючи за те редакцію, власне проф. Грушевського. Він тобто порозгонив письменників і через те ніхто порядний, от хоч дд. Хоткевич, Липа, Сергій Павленко і т. д. не хотять друкуватися у "Вістнику". Відкидаючи звинувачення на адресу М. Грушевського, авторврешті робить логічний для ситуації, що склалася, висновок, що "...все ж не личить критикові піддаватися невгамовному гніву з особистих причин, аж так щоб давати несправедливу оцінку літературній праці Грушевського і "Вістникові" [17, 3].

У наступному номері "Ради" було вміщено статтю Л. Старицької-Черняхівської під заголовком "Літературні Герострати", у якій автор вказала на тих, хто, на її думку, є цими "геростратами" – все ті ж Г. Хоткевич, І. Липа та С. Павленко. З її слів випливало, що "...коли й на сонці є плями, то не можна допускати й думки, щоб редакція ЛНВ ніколи й ніде не робила помилки. Не робить помилки тільки той, хто нічого не робить... Ми знаємо, що з ЛНВ, дякуючи публіцистичним розправам проф. Грушевського, рахується російська преса – вона прислухається до нього, ми знаємо, що "Л. Н. В." щороку поширює коло своїх співробітників і читачів, що передплата на нього зростає, а не падає, і думаємо, що кожний згодиться з тим, що ЛНВ – наш кращий щомісячний журнал. ...Річ йде власне про те, щоб довести, що "Літературно-Науковий Вістник" під редакцією М.С. Грушевського не визнає елементарних правил етики в відносинах до авторів і до тих, хто хотів би служити суспільству через Л. Н. В.; що редакція українського журналу ЛНВ розминулася з етикою і світоглядом українського народу (?), топче тих людей, які соком свого мозку (!) годують українське суспільство (чи не забагато?) і, як це видно з поданих фактів, справді таки розігнала працівників" [24, 2-3].

Крім наведених, було ще чимало "дружніх" побажань і міркувань з приводу розвитку української часописів, і врешті-решт вдалося устами Г. Хоткевича у №№ 154-157 "Діла" за 1911 р. з'ясувати уявну причину непорозуміння, які примусили поважного діяча виступити проти М. Грушевського і ЛНВ. Він писав, що прихильники М. Грушевського навмисне "здіймали крик на поодинокі вирази моєї статті, а спеціально замовчували і ніде не сказали жодного слова про найголовніше, про що я говорив: ЛНВ мусить бути редагований редакційним комітетом, а не особою хоч би навіть такої міри як

д. Грушевський. А тепер за Франком повторю: "ЛНВ перестав бути органом громадянським, а зробився особистим органом теперішнього його редактора". А се значить, що властиво громадянського місячника на Україні нема. редакційний комітет повинен... вернути громадянству його орган" [27, 3].

Таким чином, всі ці образи, нагнітання атмосфери і т.д. слугували єдиній меті – задоволенню потреб українського громадянства. І не важливо, що ці люди говорили один одному і які речі писали... В кінцевому результаті, як нам відомо, М. Грушевський передав ведення ЛНВ в руки редакційного комітету з початком 1912 р. Але кому від цього стало краще??? ЛНВ дійсно, а не уявно, занепадав, М. Грушевський і його опоненти вкрай зіпсували стосунки і між собою, і в середовищі українського громадянства. Тільки потішили своє самолюбство тим, що не промовчали заради інтересів спільної справи, не зважаючи на те, що "...таке систематичне шельмування поважного діяча вже переходить за межі особистої справи" [13, 256].

От паскудна нація! – резюмував П. Стебницький і в цьому випадку з ним не посперечаєшся – вище наведені міркування не лише підкреслюють ту атмосферу неприйняття, у якій М.Грушевському довелося працювати в 1907-1914 рр., а й є характерною особливістю "дружньої" атмосфери українського громадського життя на поч. XX століття.

1. Антонович М. До взаємин М. С. Грушевського з С. О. Єфремовим // Український історик, 1975. – № 1-2. – С. 91-99. 2. Білоусенко О. Теж критика. – Рада. – 1910. – № 50. – С. 1-2. 3. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка: 1892-1930. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. 4. Гирич І. М. Грушевський і С. Єфремов на тлі суспільно-політичного життя кінця XIX – 20-их років XX століття // Український історик, 1996. – № 1-4. – С. 142-187. 5. Гирич І. Щоденник М. Грушевського (1904-1910) // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 10-30. 6. Грицак Я. Конфлікт 1913 року в НТШ // Український історик, 1991-92. – № 3-4 (1991); 1-4 (1992). – С. 319-332. 7. Грушевський М. На українські теми: Ще одна повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем // ЛНВ. – 1908. – Т. 41. – Кн. 1. – С. 188-193. 8. Грушевський М. На українські теми: Іще про наше культурне життя // ЛНВ. – 1911. – Т. 53. – Кн. 2. – С. 391-403. 9. Грушевський М. На українські теми. Ще про культуру і критику // ЛНВ – 1908. – Т. 44. – Кн. 11. – С. 121-136. 10. Грушевський М.С. Твори: у 50 т. / Редакл.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Т. 2: Серія "Суспільно-політичні твори (1907-1914)". – Львів: Світ, 2005. – 704 с. 11. Дорошенко Д. Мої спомини. Про давнє минуле (1901-1914). – Вінніпег, 1949. – 168 с. 12. Єфремов С. Украинская жизнь и литература в 1907 г. // Киевские вести. – 1908. – № 1. – С. 1-2. 13. Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901-1922 роки. // Упорядкування: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вступна стаття: Н. Миронець, І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2008. – 628 с. 14. Журнал і публіка // Діло. – 1911. – № 41. – С. 3-4. 15. Квіт С. Іван Франко і Михайло Грушевський // Слово і час. – 1991. – № 1. – С. 61-70. 16. Копач І. Літературно-Науковий Вістник – всеукраїнський журнал // Діло – 1908. – № 24. – С. 1-2. 17. Леонтович В. Критикам Вістника // Рада. – 1911. – № 95. – С. 2-3. 18. Липа І. Ще про "Літературно-Науковий Вістник" // Діло. – 1911. – № 29. – С. 3-4. 19. Лозинський М. І. Копачу – декілька зауважень // Діло. – 1908. – № 26. – С. 1-2. 20. Лотоцький О. Сторінки минулого (ч. II). – Варшава, 1933. – 488 с. 21. Олесницький Є. Статистика національної свідомості нашої інтелігенції // Діло. – 1908. – № 6. – С. 3. 22. Петлюра С. З українського життя в минулому році // Слово. – 1908. – № 3. – С. 8-10. 23. Петлюра С. Критика чи деморалізація // Слово. – 1908. – № 42. – С. 3-6. 24. Старицька-Черняхівська Л. Літературні Герострати // Рада. – 1911. – № 96. – С. 2-3. 25. Хоткевич Г. Журнал і публіка // Діло. – 1911. – № 63. – С. 3. 26. Хоткевич Г. Літературно-Науковий Вістник // Діло. – 1911. – № 10. – С. 1-3. 27. Хоткевич Г. Серед благородних людей // Діло. – 1911. – № 154. – С. 3; № 157. – С. 3. 28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 3563, оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 77. 29. ЦДАВО України. – Ф. 1823, оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 15-16зв. 30. Центральний державний історичний архів, м. Київ. – Ф. 1235, оп. 1. – Спр. 634. – Арк. 64-69. 31. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2004. – т. 1.: 428 с. іл. 32. Ясинський Б. Літературно-Науковий Вістник. Показчик змісту. Том 1-109 (1898-1932). – К.: Смолоскип, 2000. – 544 с.

Надійшла до редколегії 17.02.10